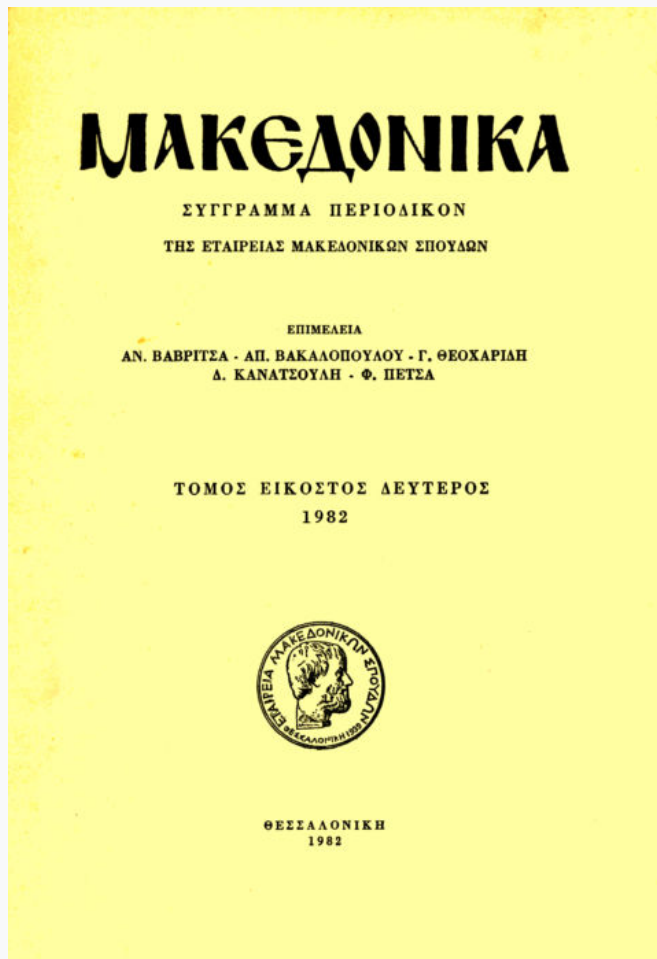

Μακεδονικά

Τόμ. 22, Αρ. 1 (1982)

Οι επιγραφικές μαρτυρίες για τους θεσμούς της Δυτικής Μακεδονίας κατά τη Ρωμαιοκρατία

Δημήτρης Κ. Σαμσάρης

doi: [10.12681/makedonika.525](https://doi.org/10.12681/makedonika.525)

Copyright © 2014, Δημήτρης Κ. Σαμσάρης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Σαμσάρης Δ. Κ. (1982). Οι επιγραφικές μαρτυρίες για τους θεσμούς της Δυτικής Μακεδονίας κατά τη Ρωμαιοκρατία. *Μακεδονικά*, 22(1), 295–308. <https://doi.org/10.12681/makedonika.525>

ΟΙ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΘΕΣΜΟΥΣ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΡΩΜΑΙΟΚΡΑΤΙΑ

Ἄπο τὸ ἐπιγραφικὸ ὕλικό, ποὺ ἔχουμε συγκεντρώσει γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ *Corpus ἀρχαίων ἐπιγραφῶν τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας*, ἀντλεῖ κανεὶς ἀρκετὲς πληροφορίες σχετικὰ μὲ τοὺς θεσμοὺς τῆς περιοχῆς αὐτῆς κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ. Οἱ πληροφορίες αὐτὲς εἶναι πραγματικὰ πολὺτιμες, ἂν σκεφτεῖ κανεὶς ὅτι εἰδικὰ γιὰ τοὺς πολιτικοὺς θεσμοὺς τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἐξαχθοῦν ἀναλογικὰ συμπεράσματα μὲ βάση τίς ἐπιγραφικὲς πηγὲς τῆς ὑπόλοιπης Μακεδονίας. Κι αὐτό, γιατί ἡ Δυτικὴ Μακεδονία, ὅπως εἶναι γνωστό, διατήρησε τὴν αὐτονομία της καὶ μετὰ τὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση κι ἔτσι ἐπικράτησε σὲ αὐτὴ μιὰ ἀρκετὰ ἰδιόρρυθμη διοικητικὴ κατάσταση¹.

Οἱ ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες ποὺ ὑπάρχουν στὴ διάθεσή μας ἀφοροῦν τόσο τοὺς πολιτικοὺς ὅσο καὶ τοὺς θρησκευτικοὺς καὶ κοινωνικοὺς θεσμοὺς ποὺ ὑπῆρχαν στὴ Δυτικὴ Μακεδονία κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ. Ἄξιοσημεῖωτο εἶναι ὅτι ὑπάρχουν ὀρισμένες μαρτυρίες ποὺ εἶναι μοναδικὲς γιὰ τὴν ἱστορία τῶν μακεδονικῶν θεσμῶν. Ἄλλες πάλι μαρτυρίες πλουτίζουν τίς γνώσεις μας μὲ περισσότερες λεπτομέρειες σχετικὰ μὲ θεσμοὺς ποὺ μᾶς εἶναι ἤδη γνωστοὶ ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπὴ Μακεδονία.

Α' ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ

1) *Κοινά*. Ἡ Δυτικὴ Μακεδονία, κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ, ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι διαιρημένη σὲ ἔθνη (Λυγκηστῆς, Ὀρέστες, Ἐλιμιῶτες, Ἑορδοί). Κάθε ἔθνος εἶχε τὴ δικὴ του πολιτικὴ καὶ διοικητικὴ ὀργάνωση, τὸ *κοινόν*. Τὸ ἐθνικὸ αὐτὸ κοινὸ ἦταν μιὰ ὁμοσπονδιακὴ ἔνωση ὄλων τῶν πόλεων καὶ κοινοτήτων τοῦ ἔθνους καὶ τὸ συγκροτοῦσαν ἀντιπρόσωποὶ τοὺς ποὺ συνέρχονταν στὴν ἔδρα τοῦ κοινοῦ.

Σὲ τιμητικὴ ἐπιγραφή (1ου μ.Χ. αἰ.) γιὰ τὸν αὐτοκράτορα Κλαῦδιο Α' (ἢ Νέρωνα) ποὺ βρέθηκε στὸ Ἄργος τὸ Ὀρεστικόν², καθὼς καὶ σὲ ἐπιγρα-

1. Βλ. Δ. Κανασούλη, Ἡ ὀργάνωσις τῆς Ἄνω Μακεδονίας κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, «Ἀρχαία Μακεδονία I» [=«Πρακτικὰ Α' Διεθνoῦς Συμποσίου, Θεσσαλονίκη, 26-29 Ἀυγούστου 1968»], Θεσσαλονίκη 1970, 186-187.

2. Βλ. BSA 18 (1911/12) 179, ἀρ. 23 [=N. Παπαδάκι, Ἐκ τῆς Ἄνω Μακεδονίας, «Ἀθηνᾶ» 25 (1913) 440, ἀρ. 27].

φή (143/4 μ.Χ.) από τὸ Κρανοχώρι Καστοριάς¹, ἀναφέρεται τὸ *κοινὸ τῶν Ὁρεστῶν*². Τὸ κοινὸ αὐτὸ, ποὺ ἔδρα του ἦταν πιθανότατα τὸ Ἄργος τὸ Ὁρεστικό, μᾶς εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὸν 3ο ἀκόμη π.Χ. αἰώνα ἀπὸ ἐπιγραφή τῆς Δήλου³. Ἔτσι θεωρεῖται πολὺ πιθανὸν ὅτι ἦταν τὸ πρῶτο κοινὸ ποὺ ἰδρύθηκε στὴν Ἄνω Μακεδονία καὶ σύμφωνα μὲ τὸ πρότυπό του φαίνεται ὅτι ὀργανώθηκαν, κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ, καὶ τὰ ἄλλα κοινὰ τῆς περιοχῆς⁴.

Ἐνα ἄλλο παρόμοιο ἐθνικὸ κοινὸ, τὸ *κοινὸ τῶν Ἐλιμιωτῶν*⁵, ἀναφέρεται σὲ δυὸ τιμητικὰ ἐπιγραφὰς (2ου μ.Χ. αἰ.) γιὰ τοὺς αὐτοκράτορες Ἀντωνίνου Πίο (138-161 μ.Χ.) καὶ Μ. Αὐρήλιου Ἀντωνίνου (161-180 μ.Χ.), ποὺ βρέθηκαν στὴν Αἰανή⁶. Τὸ κοινὸ αὐτὸ εἶχε πιθανότατα τὴν ἔδρα του στὴν Αἰανή, ποὺ ἦταν ἡ πιὸ σπουδαία ἐλιμιωτικὴ πόλη κατὰ τὴν περίοδο τῆς ρωμαϊοκρατίας.

Δυστυχῶς δὲν μᾶς εἶναι τίποτε γνωστὸ ὡς τώρα σχετικὰ μὲ τὴν ἐσωτερικὴ ὀργάνωση καὶ τὶς ἀρμοδιότητες τῶν ἐθνικῶν αὐτῶν κοινῶν. Εἶναι ὅμως πολὺ πιθανὸν ὅτι οἱ *ἐπιμελητὲς*, ποὺ μνημονεύονται στὰ τιμητικὰ μνημεῖα τῶν παραπάνω αὐτοκρατόρων, ἦταν ἄρχοντες τῶν κοινῶν. Ἐπίσης, ὁ θεσμὸς τοῦ *ἀγωνοθέτη*, ποὺ ἀναφέρεται στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφή ἀπὸ τὸ Ἄργος τὸ Ὁρεστικό, πρέπει νὰ ἔχει σχέση μᾶλλον μὲ τὸ κοινὸ τῶν Ὁρεστῶν παρά μὲ τὴν πόλη. Κι αὐτὸ, γιατί ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ τέτοιος θεσμὸς δὲν μᾶς παραδόθηκε γιὰ καμιὰ μακεδονικὴ πόλη· ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ παρόμοιος θεσμὸς μᾶς εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὸ *κοινὸ τῶν Μακεδόνων*⁷. Ἀξιοσημείωτο εἶναι μάλιστα τὸ γεγονός ὅτι στὴν ἐπιγραφή ἀπὸ τὸ Ἄργος τὸ Ὁρεστικό τὸ ἴδιο πρόσωπο (ὁ Ἀλέξανδρος) ἔχει ταυτόχρονα τὰ ἀξιώματα τοῦ ἐπιμελητῆ καὶ τοῦ ἀγωνοθέτη. Τέλος, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή τοῦ Κρανοχωρίου, τὰ κοινὰ ἐκπροσωποῦσαν τὶς ὁμόσπονδες πόλεις στὶς ἐξωτερικὰς τους σχέσεις.

1. Βλ. Μ. Δ ή μ ι τ τ α, Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγόμενοις καὶ μνημείοις σφζομένων, Ἀθήνα 1896, ἀρ. 217 [= JHS 33 (1913) 337, ἀρ. 17].

2. Σχετικὰ μὲ τὸ κοινὸ αὐτὸ βλ. Δ. Κ α ν α τ σ ο ὑ λ η, Ἡ ὀργάνωσις τῆς Ἄνω Μακεδονίας, 186-188.

3. IG XI, 4, 1118. Πρβ. S t. D o w - C h. E d s o n, «Harvard Studies» 48 (1937) 128.

4. Δ. Κ α ν α τ σ ο ὑ λ η, Ἡ ὀργάνωσις τῆς Ἄνω Μακεδονίας, ὁ.π., 186-187.

5. Σχετικὰ μὲ τὸ κοινὸ αὐτὸ βλ. Δ. Κ α ν α τ σ ο ὑ λ η, Τὸ κοινὸν τῶν Ἐλιμιωτῶν, «Ἀρχαία Μακεδονία II» [= «Πρακτικὰ Β' Διεθνoῦς Συμποσίου, Θεσσαλονίκη, 19-24 Αὐγούστου 1973»], Θεσσαλονίκη 1977, 129-134.

6. Βλ. Δ. Κ α ν α τ σ ο ὑ λ η, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον Σφενδόνη», 1954, 210-211· τ ο ὕ ἴ δ ι ο υ, Τὸ κοινὸν τῶν Ἐλιμιωτῶν, ὁ.π., 130=F. P a r a z o g l o u, «Živa Antika» 9 (1959) 163=SEG 17 (1960) 83, ἀρ. 313.

7. Βλ. Δ. Κ α ν α τ σ ο ὑ λ η, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων, «Μακεδονικὰ» 3 (1953/55) 69-70.

Τὰ ἐθνικὰ αὐτὰ κοινὰ θὰ πρέπει νὰ διατηρήθηκαν ὡς τὶς ἀρχές τουλάχιστον τοῦ 3ου μ.Χ. αἰώνα, ὁπότε ἡ Ἄνω Μακεδονία ἔχασε τὴν αὐτονομία της καὶ ὑπαγόταν πιά στὴ ρωμαϊκὴ ἐπαρχία Μακεδονία. Κι ἂν τυχὸν ἐξακολουθοῦσαν νὰ ὑπάρχουν, θὰ εἶχαν χάσει τὸν πολιτικὸν τους χαρακτήρα καὶ θὰ μεταβλήθηκαν σὲ ἀπλὲς λατρευτικὲς ἐνώσεις, ποῦ κύριο ἔργο τους θὰ ἦταν ἡ αὐτοκρατορολατρεία¹.

2) *Ἐκκλησία τοῦ δήμου*. Ὁ θεσμὸς αὐτός, ποῦ ἀναφέρεται στὶς ἐπιγραφές πάντα μὲ τὸν ὄρο *ὁ δήμος*, μᾶς εἶναι γνωστός στὴ Δυτικὴ Μακεδονία ἀπὸ ἐπιγραφὴ ἀγνωστικῆς ἐλιμιωτικῆς πόλης ποῦ βρισκόταν κοντὰ στὴ σημ. Κοζάνη². Ἐπίσης ἀναφέρεται ἄλλη μιὰ φορά, μὲ τὸν ὄρο ὁμοῦ *ἐκκλησία*, στὸ δόγμα τῶν Βαττυναίων³. Ἀπὸ τὸ δόγμα μάλιστα αὐτὸ πληροφοροῦμαστε ὅτι στὴν ὄρεστικὴ πόλιν Βάττυνα τὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου τὴ συγκάλουσε ὁ πολιτάρχης («ἐκκλησίας ἀγομένης ὑπὸ τοῦ Βαττυναίων πολιτάρχου»)⁴.

3) *Πολιταρχία*. Γιὰ τὸ θεσμὸ τῆς πολιταρχίας⁵, πολὺ γνωστὸ ἀπὸ ἐπιγραφὴς τῆς ὑπόλοιπης Μακεδονίας, ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία ἔχουμε δύο ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες ἀπὸ τὴν ἀρχαία Λύκα⁶ καὶ τὴ Βάττυνα (143/4 μ.Χ.)⁷. Οἱ ἐπιγραφικὲς αὐτὲς μαρτυρίες⁸ παρουσιάζουν ἀξιόλογο ἐνδιαφέρον, γιατί πλουτίζουν τὶς γνώσεις μας γιὰ τὸ θεσμὸ αὐτὸ μὲ ὀρισμένες λεπτομέρειες, ποῦ εἶναι ἀγνωστες ἀπὸ τὶς ἐπιγραφικὲς πηγὲς τῆς ὑπόλοιπης Μακεδονίας.

Συγκεκριμένα, σχετικὰ μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πολιταρχῶν, οἱ ὅποιοι γενικὰ στὶς μακεδονικὲς πόλεις ἀποτελοῦσαν εἰδικὴ συναρχία μὲ ἕναν πρόεδρο ἐπικεφαλῆς⁹, πληροφοροῦμαστε γιὰ πρώτη φορά ὅτι ἦταν

1. Βλ. Δ. Κανατσούλη, Τὸ κοινὸν τῶν Ἐλιμιωτῶν, 134.

2. Χ. Μακαρόνα, ΑΕ 1936, Ἀρχ. Χρονικά, 9-10, ἀρ. 17. Βλ. καὶ F. Parazouglou, Makedonski gradovi u rimsko doba, Skopje 1957, 178.

3. JHS 33 (1913) 337 κ.έ., ἀρ. 17 = Δήμιτσα, Ἡ Μακεδονία, ἀρ. 217.

4. JHS, ὁ.π., ἀρ. 17, στ. 1-2. Βλ. καὶ Ν. Παπαδάκι, «Ἀθηνα» 25 (1913) 462-467.

5. Γενικὰ γιὰ τὸ θεσμὸ αὐτὸ βλ. Δ. Κανατσούλη, Περί τῶν πολιταρχῶν τῶν Μακεδονικῶν πόλεων. ΕΕΦΣΑΠΘ 1957, 157 κ.έ. = Ἡ μακεδονικὴ πόλις, «Μακεδονικά» 5 (1961/63) 31-45. C. Schuler, The Macedonian Politarchs, «Classical Philology» 55 (1960) 90-100. J. Olinier, Civic Constitutions for Macedonian Communities, «Classical Philology» 58 (1963) 164-165. F. Gschmitzer, RE, Suppl. XIII (1973), στ. 483-500. B. Heil, Politarques, poliarques et politophylarques, «Ἀρχαία Μακεδονία II», 531-544.

6. SEG 24 (1969), ἀρ. 589 = Φ. Πέτσα, Χρονικά Ἀρχαιολογικά, «Μακεδονικά» 15 (1975) 311.

7. JHS, ὁ.π.

8. Ἄν εἶναι σωστὴ ἡ συμπλήρωση «[πολιταρχοῦ]ντος», ποῦ πρότεινε ὁ Ἀρβανιτόπουλος (ΠΑΕ 1912, 243) σὲ τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τὸν Κλαῦδιο ἀπὸ τὸ Ἄργος τὸ Ὄρεστικό, τότε ἔχουμε μιὰ τρίτη ἐπιγραφικὴ μαρτυρία γιὰ τὸ θεσμὸ αὐτὸ.

9. Βλ. Δ. Κανατσούλη, Ἡ μακεδονικὴ πόλις, ὁ.π., 34-35.

δυνατό μιὰ πόλη νά εἶχε ἕνα μόνο πολιτάρχη, ὅπως στή Λύκα («(πολιταρχούντος)»¹) καί στή Βάττυνα². Ἴσως δὲν εἶναι ἀπίθανη ἡ ὑπόθεση ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιταρχῶν εἶχε σχέση μετὰ τὸ μέγεθος τῆς πόλης.

Ἐπίσης, ἀπὸ τὸ δόγμα τῶν Βαττυναίων ἀντλοῦμε πολὺτιμες πληροφορίες σχετικὰ μετὰ τὶς ἀρμοδιότητες καὶ τὶς δικαιοδοσίες τῶν πολιταρχῶν. Ἔτσι, μαθαίνουμε ὅτι στὴν πόλη Βάττυνα ὁ πολιτάρχης συγκαλοῦσε τὴ βουλή καὶ τὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου³ καὶ εἶχε τὴν προεδρία στὶς συνεδριάσεις τους. Ἀκόμη ἔφερεν στὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου τὰ προβουλευμάτα τῆς βουλῆς γιὰ ψήφιση, σφράγιζε τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου⁴ καὶ ἀναλάμβανε σὲ συνέχεια τὴν ἐκτέλεση τῶν ἀποφάσεών της⁵. Ἀπὸ τὴν ἴδια ἐπιγραφή πληροφοροῦμαστε ἐπίσης ὅτι στὴ δικαιοδοσία τοῦ πολιτάρχῃ ἦταν καὶ ἡ χορήγησις «πολιτείας» σὲ ξένους⁶. Ποινὲς στὸν πολιτάρχη μποροῦσε νὰ ἐπιβάλλει μόνο ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου⁷.

5) *Πρεσβεία*. Ὁ θεσμὸς τῆς πρεσβείας ἀναφέρεται πολὺ συχνὰ στὶς ἐπιγραφὲς τῆς Μακεδονίας· γιὰτις πολλὲς φορὲς οἱ μακεδονικὲς πόλεις, γιὰ τὴν ἰκανοποίηση διαφόρων αἰτημάτων τους, ἔστελναν στὸν αὐτοκράτορα ἢ στὸ Ρωμαῖο διοικητὴ τῆς ἐπαρχίας ἀντιπροσωπεῖα ἀπὸ ἐπιφανεῖς πολίτες («πρεσβεία»)⁸. Ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία ὅμως ὁ θεσμὸς αὐτὸς μᾶς εἶναι γνωστὸς ἀπὸ μιὰ μόνο ἐπιγραφή πού βρέθηκε στὸ Κρανοχώρι Καστοριάς⁹. Πρόκειται γιὰ πρεσβεία πού εἶχε σταλεῖ στὸ Ρωμαῖο ἑπαρχο τῆς Μακεδονίας.

6) *Ἀρχοντες γυμνασίου*. Βλ. πὺρὸ κάτω (σσ. 300-302), ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὸ θεσμὸ τῆς ἐφηβείας.

Β' ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ

1) *Ἀρχιεροσύνη*. Οἱ μαρτυρίες πού ἔχουμε ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία γιὰ τὸ θεσμὸ αὐτὸ προέρχονται ἀπὸ ἐπιγραφή (2ου μ.Χ. αἰ.) τῆς ἀρχαίας

1. Βλ. πὺρὸ πάνω, σ. 297, στμ. 6.

2. JHS, δ.π.

3. JHS, δ.π., στ. 1: «ἐκκλησίας ἀγομένης ὑπὸ τοῦ Βαττυναίων πολιτάρχου».

4. JHS, δ.π., στ. 15-16, 42.

5. JHS, δ.π., στ., 24-25.

6. JHS, δ.π., στ. 21, 28.

7. JHS, δ.π., στ. 27-30.

8. Γενικὰ γιὰ τὶς πρεσβείες στὰ ρωμαϊκὰ χρόνια βλ. *L i e b e n a m*, *Die Städteverwaltung*, 82 κ.έ. 353 κ.έ. Δ. Κανατσούλη, Ἡ μακεδονικὴ πόλις, «Μακεδονικά» 4 (1955/60) 303.

9. JHS, δ.π.

Λύκας¹ κι από μιὰ ἄλλη ἐπιγραφή (3ου μ.Χ. αἰ.) ἐντοιχισμένη σὲ ἐκκλησία τοῦ Βελβεντοῦ Κοζάνης². Τὸ πρόσωπο ὅμως ποῦ ἀναφέρεται στὴν ἐπιγραφή τοῦ Βελβεντοῦ (ὁ Δομίτιος Εὐρύδικος) θὰ πρέπει νὰ ἦταν ἀρχιερέας κάποιος τοπικῆς λατρείας στὴ Βέροια. Στὴν πιθανὴ αὐτὴ ὑπόθεση, ποῦ τὴ διατύπωσε ὁ Ch. Edson³, ὀδηγεῖται κανεὶς ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Δομίτιος Εὐρύδικος εἶναι γνωστός γιὰ τὴ δράση του στὴ Βέροια ἀπὸ ἐπιγραφή τῆς ἴδιας ἐποχῆς⁴.

2-4) *Μακεδονιάρχης - Ἱεροφάντης - Προεβυτεράρχης τῶν Ὀλυμπίων*. Τὰ ἀξιώματα αὐτὰ εἶχε ὁ ἴδιος Δομίτιος Εὐρύδικος, ποῦ ἀναφέρεται στὴν ἐπιγραφή τοῦ Βελβεντοῦ: «Δομίτιος Εὐρύδικος] / ὁ μακεδονιάρχη[ς] καὶ ἀρχιερεὺς κα(ι) πρεσβυτεράρχης τῶν Ὀλυμπίων καὶ ἱεροφάντη[ς]». Καὶ οἱ τρεῖς αὐτοὶ θεσμοὶ δὲν πρέπει νὰ ἔχουν σχέση μετὰ τὴν τοπικὴ θρησκευτικὴ ὀργάνωση τῆς ἀρχαίας πόλης κοντὰ στὸ σημ. Βελβεντό, ποῦ ἦταν ἡ ἰδιαίτερη πατρίδα τοῦ Δομίτιου Εὐρύδικου, ἀλλὰ μᾶλλον μετὰ τὴν ἐπαρχιακὴ ὀργάνωση, δηλ. μετὰ τὸν κοινὸ τῶν Μακεδόνων ποῦ ἡ ἔδρα του ἦταν στὴ Βέροια⁶.

Ὁ θεσμὸς τοῦ μακεδονιάρχη μᾶς εἶναι πολὺ γνωστός, γιὰτὶ ἀναφέρεται σὲ 25 περίπου ἐπιγραφὰς ποῦ βρέθηκαν ὡς τώρα στὴν Κεντρικὴ Μακεδονία. Σύμφωνα μετὰ τίς πληροφορίες ποῦ ἀντλοῦμε ἀπὸ τὸ πλούσιο αὐτὸ ἐπιγραφικὸ ὕλικό, ὁ μακεδονιάρχης ἦταν ὁ ἀνώτατος ἄρχοντας, ὁ πρόεδρος τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων, ὁ ὁποῖος ἀναλάμβανε καὶ τὴν ἀγωνοθεσία τῶν ἐπαρχιακῶν ἀγώνων. Ὁ τίτλος αὐτὸς τοῦ προέδρου τοῦ κοινοῦ, ποῦ ἐμφανίζεται στίς ἐπιγραφικὰς πηγὰς τὸν 3ο μ.Χ. αἰῶνα, ἀντικατέστησε τὸν ἀρχικὸ τίτλο «ἀρχιερεὺς τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων» ποῦ ἦταν σὲ χρῆση κατὰ τὸν 1ο καὶ 2ο μ.Χ. αἰῶνα⁷.

Ὁ θεσμὸς πάλι τοῦ ἱεροφάντη εἶναι ἡ δευτέρη φορὰ ποῦ μαρτυ-

1. Φ. Πέτσα, Διόρθωσις ἐπιγραφῆς Ἀγίου Ἀχιλλεῖου, «Μακεδονικά» 6 (1964/65) 287-291=SEG 24 (1969), ἀρ. 588=Bull. ép. 1966, 388, ἀρ. 238.

2. Ch. Edson, «Harvard Theological Review» 21 (1948) 196.

3. Ch. Edson, ὁ.π.

4. AA 57 (1942) 176, ἀρ. 9 καὶ εἰκ. 42 = L. Robert, REG 55 (1942) 343, ἀρ. 96 [= «Hellenica» 5 (1948) 29]=RA 26 (1946) 217, ἀρ. 180. Περισσότερες λεπτομέρειες γιὰ τὸ Δομίτιο Εὐρύδικο, ποῦ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἀξιοματῶν του, εἶχε σπουδαία θέση στὴ ρωμαϊκὴ ἐπαρχία Μακεδονία, βλ. Δ. Κανατσούλη, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων, «Μακεδονικά» 3 (1953/55) 79-82.

5. Βλ. πρὸ πάνω, σημ. 2.

6. Σχετικὰ μετὰ τὸ κοινὸ αὐτὸ βλ. Δ. Κανατσούλη, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων καὶ τὰ συνέδρια τῶν μερίδων, «Προσφορά εἰς Στ. Π. Κυριακίδη», Θεσσαλονίκη 1953, 294-304· τὸ ἴδιο, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων, «Μακεδονικά» 3 (1953/55) 27-102.

7. Γιὰ περισσότερες πληροφορίες σχετικὰ μετὰ τὸ μακεδονιάρχη βλ. Δ. Κανατσούλη, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων, ὁ.π., 58-69.

ρεΐται ἐδῶ ἐπιγραφικά, χωρὶς ὅμως κανένα διαφωτιστικό στοιχείο γιὰ τὶς ἀρμοδιότητές του. Ὡστόσο, φαίνεται ὅτι πρέπει νὰ ἔχει σχέση με τὴν ἐπαρχιακὴ αὐτοκρατορολατρεία καὶ ἐπομένως θὰ ἦταν ἄρχοντας τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων, πού κύριο ἔργο του ἦταν ἡ ὀργάνωση τῆς λατρείας αὐτῆς¹.

Τέλος, σχετικὰ μετὰ τὸ θεσμὸ τοῦ *πρεσβυτεράρχου τῶν Ὀλυμπίων* τῆ μοναδικῆ ἐπιγραφικῆ μαρτυρία πού ἔχουμε ὡς τώρα εἶναι αὐτὴ ἀπὸ τὸ Βελβεντό. Ὅπως δείχνει καὶ ὁ τίτλος του, ὁ πρεσβυτεράρχης — ἀντίστοιχος πρὸς τὸν γερουσιάρχη — πρέπει νὰ ἦταν πρόεδρος κάποιας ὀργάνωσης τῶν πρεσβυτέρων στὴ Βέροια², πού θὰ εἶχε σκοπὸ τὴν οἰκονομικὴ ἐπιχορήγηση τῶν ἐπαρχιακῶν ἀγῶνων («τὰ Ὀλύμπια»)³, τοὺς ὁποίους διοργάνωνε ἐκεῖ τὸ κοινὸ τῶν Μακεδόνων.

5) *Ἐπιμελητὲς ἱερῶν*⁴. Ὁ θεσμὸς αὐτός, γνωστός ἀπὸ ἐπιγραφές τῶν Στόβων⁵ καὶ τῆς Λευκόπετρας⁶, μαρτυρεῖται στὴ Δυτικὴ Μακεδονία ἀπὸ δύο ἐπιγραφές πού βρέθηκαν στὴν Αἰανή⁷ καὶ τὴν Ἐξοχή⁸. Οἱ ἐπιγραφές ἀναφέρουν ὀνομαστικὰ τὸν Ἀρχέλαο, ἐπιμελητὴ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Πλούτωνα στὴν Αἰανή, καὶ τὸν Ἀγάθωνα, ἐπιμελητὴ τοῦ ἱεροῦ τῆς θεᾶς Ἐνοδίας στὴν Ἐξοχή. Δυστυχῶς δὲν μᾶς εἶναι τίποτε γνωστὸ γιὰ τὰ καθήκοντα τῶν ἐπιμελητῶν. Ὡστόσο, κρίνοντας ἀπὸ τὴ μνεία «προστίμου» καὶ «ἱεροῦ ταμ(ε)ίου» στὴν ἐπιγραφή τῆς Ἐξοχῆς, θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσει κανεὶς ὅτι οἱ ἐπιμελητὲς εἶχαν τὴν οἰκονομικὴ διαχείριση τῶν ἱερῶν.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ

1) *Ἐφηβεία*. Ὁ θεσμὸς τῆς ἐφηβείας, πολὺ διαδομένος γενικὰ στὴ Μακεδονία κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ⁹, στὴ Δυτικὴ Μακεδονία μᾶς εἶναι γνωστός ἀπὸ ἐφηβικὸ κατάλογο ἄγνωστης ἀρχαίας πόλης κοντὰ στὸ σημ. Σισάνι¹⁰.

1. Βλ. καὶ Δ. Κανατσοῦλη, ὅ.π., 43.

2. Σχετικὰ μετὰ τὸ θεσμὸ αὐτὸ βλ. Δ. Κανατσοῦλη, ὅ.π., 99-102.

3. Γιὰ τὰ «Ὀλύμπια» βλ. Δ. Κανατσοῦλη, ὅ.π., 94-95.

4. Γενικὰ γιὰ τὸ θεσμὸ αὐτὸ βλ. D a r e m b e r g - S a g l i o, Dictionnaire des antiquités, II 2, 677.

5. Ὁ Jh 28 (1933) 139, ἀρ. 13.

6. Βλ. Φ. Πέτσα, Πολυσήμαντες ἀπελευθερωτικὲς ἐπιγραφές, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον Σφενδόνης», 1977, 134.

7. Βλ. Χ. Μακαρόνι, Ἐκ τῆς Ἑλμείας καὶ Ἑορδαίας, ΑΕ 1936, 3.

8. Βλ. πῖθὸ κάτω, σ. 303.

9. Βλ. Δ. Κανατσοῦλη, Ἡ μακεδονικὴ πόλις, «Μακεδονικά» 4 (1955/60) 280-284.

10. W. M. L e a k e, Travels in Northern Greece, III, 318=ClG, ἀρ. 1957g=L e B a s, ἀρ. 1331=D u c h e s n e, ἀρ. 134=Δ ή μ ι τ σ α, Ἡ Μακεδονία, ἀρ. 216=BSA 18 (1911/12) 185-6. ἀρ. 34.

Στὸν κατάλογο, ποὺ χρονολογεῖται στὰ 146/7 μ.Χ., ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα 22 ἐφήβων. Ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς τῶν ἐφήβων δείχνει ὅτι ἡ ἄγνωστη ἀρχαία πόλη κοντὰ στὸ σημ. Σισάνι ἦταν σημαντικὴ ἀπὸ δημογραφικὴ τουλάχιστον ἄποψη¹.

Ἀπὸ τούς ἐφηβους οἱ περισσότεροὶ ἔχουν ἑλληνικὰ ἢ ρωμαϊκὰ ὀνόματα, ἀρκετοὶ ἀπὸ αὐτοὺς μικτὰ ζευγάρια ὀνομάτων (ἑλληνικὰ καὶ ρωμαϊκὰ) καὶ ἓνας σημετικὸ ὄνομα (Σαμβαθίων). Ὅρισμένα ἀπὸ τὰ ρωμαϊκὰ ὀνόματα ἀνήκουν ἴσως σὲ Ρωμαίους παροίκους· ἡ παρουσία ὅμως τῶν περισσότερων ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἐφηβοὶ ἀντιπροσώπευαν τὴν ἀριστοκρατικὴ τάξη, ποὺ εἶχε θιγεῖ ἀπὸ τὸν ἀνθρωπωνυμικὸ ἐκρωμαϊσμὸ περισσότερο ἀπ' ὅ,τι οἱ κατώτερες κοινωνικὲς τάξεις. Ἄξιοσημείωτη εἶναι ἡ παρουσία τοῦ ἐφηβου μὲ τὸ σημετικὸ ὄνομα, ποὺ μαρτυρεῖ γιὰ πρώτη φορά, ὅσο ξέρω, τὴν ὑπαρξὴ Ἰουδαϊκῆς κοινότητος στὴ Δυτικὴ Μακεδονία², ποὺ μέλη της φαίνεται ὅτι κατάφεραν νὰ ἀποχτήσουν οἰκονομικὴ δύναμη καὶ νὰ ἀναδειχθοῦν στὴν κοινωνία τῆς πόλης. Ἐχοντας μάλιστα ὑπόψη τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ γυμνάσιο, ὅπου ἀσκούσαν οἱ ἐφηβοὶ, ἦταν τὸ πιὸ οὐσιώδες στοιχεῖο τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἀποτελοῦσε παντοῦ τὴν κυριότερη ἐστία ἐξελληνισμοῦ τῶν ξένων ἐθνικῶν στοιχείων³, τότε μὲ βάση τὰ ὀνόματα τοῦ ἐφηβικοῦ καταλόγου, ὀδηγεῖται κανεὶς στὰ ἐξῆς συμπεράσματα: α) ὅτι ὅσοι ἀπὸ τούς Δυτικομακεδόνες εἶχαν θιγεῖ ἀπὸ τὸν ἀνθρωπωνυμικὸ ἐκρωμαϊσμὸ δὲν ἔπαψαν νὰ ζοῦν μὲ τὶς ἑλληνικὲς πολιτιστικὲς παραδόσεις· β) ὅτι οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ τούς ξένους παροίκους (Ρωμαίους, Ἰουδαίους κλπ.), ἀκόμη καὶ σὲ περιπτώσεις ποὺ διατηροῦσαν τὰ ἐθνικὰ τους ὀνόματα, στὴν πραγματικότητα εἶχαν ἐξελληνιστεῖ.

Ἡ ἐπιγραφή ἀπὸ τὸ Σισάνι παρουσιάζει ἐπίσης ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον γιὰτὶ μᾶς δίνει ὀρισμένες πολὺτιμες πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὴν ὀργάνωση τῆς ἐφηβείας. Ἔτσι, πληροφοροῦμαστε ὅτι τὸ λάδι γιὰ τὸ ἄλειμμα τῶν ἐφήβων τὸ δίδεθε ἡ ἴδια ἡ πόλη («ἀλειφοῦσης τῆς πόλεως»), σὲ ἀντίθεση μὲ ἄλλες μακεδονικὲς πόλεις, ὅπου τὰ ἐξοδα αὐτὰ τὰ ἀναλάμβαναν οἱ ἄρχοντες⁴. Ἀκόμη, ἡ ἐπιγραφή μᾶς κάνει γνωστοὺς δύο θεσμούς, τὸν ἄρχοντα τοῦ γυμνασίου (Τιβέριο Κλαῦδιο Ἰουλιανὸ) καὶ τὸν ἐφήβαρχο (Τιβέριο Κλαῦδιο Παριανὸ). Ὁ ἄρχοντας τοῦ γυμνασίου μαρτυρεῖται ἐδῶ γιὰ πρώτη φορά στὴ μακεδονικὴ ἐπιγραφικὴ καὶ πρέπει νὰ ἦταν ὁ ἀνώτατος

1. Πρβ. Δ. Κανατσούλη, ὁ.π., 282-283.

2. Σχετικὰ μὲ τὶς Ἰουδαϊκὲς κοινότητες στὴν ὑπόλοιπη Μακεδονία βλ. Δ. Κανατσούλη, Ἡ μακεδονικὴ πόλις, ὁ.π., 261-264.

3. Δ. Σαμάρη, Ὁ ἐξελληνισμὸς τῆς Θράκης κατὰ τὴν ἑλληνικὴ καὶ ρωμαϊκὴ ἀρχαιότητα, Θεσσαλονίκη 1980, 192.

4. Βλ. Δ. Κανατσούλη, Ἡ μακεδονικὴ πόλις, «Μακεδονικῶν» 5 (1961/63) 51-52

ἐπόπτης τοῦ γυμνασίου, ἀντίστοιχος μὲ τὸ γυμνασιάρχο, γνωστὸ ἀπὸ ἐπιγραφῆς τῆς ὑπόλοιπης Μακεδονίας¹. Ἀντίθετα ὁ ἐφήβαρχος, ἄρχοντας κι αὐτὸς τοῦ γυμνασίου πού εἶχε τὴν ἐπιμέλεια τῶν ἐφήβων, μᾶς εἶναι γνωστὸς κι ἀπὸ ἄλλες ἐπιγραφῆς πού βρέθηκαν στὴν ὑπόλοιπη Μακεδονία². Ἡ μνεῖα τῶν ὀνομάτων τους στὴν ἐπιγραφή δείχνει ὅτι καὶ οἱ δύο τους ἦταν ἐπώνυμοι ἄρχοντες τοῦ γυμνασίου καὶ ἡ θητεία τους θὰ διαρκοῦσε ἓνα μόνον χρόνο.

2) *Δουλεία*. Ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας μᾶς εἶναι γνωστὸς στὴ Δυτικὴ Μακεδονία ἔμμεσα ἀπὸ τρεῖς ἀναθηματικὲς ἐπιγραφῆς ἀπελευθέρων, πού βρέθηκαν ἀντίστοιχα στὴν Ἄνω Κώμη³, στὸ Παλαιογράφισιανο Βελβεντοῦ⁴ καὶ στὸ Ρυάκι⁵, καθὼς κι ἀπὸ ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ ἀνθρωπωνύμια δούλων ἢ ἀπελευθέρων πού μᾶς παραδόθηκαν στὶς ἐπιγραφές⁶. Ἄμεσα ὁμοῦς ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας μᾶς εἶναι γνωστὸς ἀπὸ μιὰ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή δούλου πού εἶχε βρεθεῖ παλιότερα στὴν Κοζάνη⁷ κι ἀπὸ τρεῖς ἀπελευθερωτικὲς πράξεις δούλων πού βρέθηκαν τὰ τελευταῖα χρόνια στὴν Ἐξοχή Ἐορδαίας. Οἱ ἐπιγραφῆς αὐτὲς παρουσιάζουν ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον, γιατί μᾶς δίνουν τὶς πρῶτες ἄμεσες μαρτυρίες γιὰ τὸ θεσμὸ τῆς δουλείας στὴ Δυτικὴ Μακεδονία. Ἐπειδὴ ἡ μάλιστα οἱ τρεῖς ἀπελευθερωτικὲς πράξεις παραμένουν ἀκόμη ἀδημοσίευτες⁸, θεωροῦμε σκόπιμο νὰ παραθέσουμε ἀμέσως παρακάτω τὸ κείμενό τους μὲ βάση τὰ ἀπόγραφα πού εἴχαμε κάνει, ὅταν πρὶν ἀπὸ μερικὰ

1. Βλ. Δ. Κανατσούλη, ὁ.π., 52-58. Πρβ. τὸν περίφημο γυμνασιαρχικὸ νόμο τῆς Βέροιας: J. M. R. Cormack, *The Gymnasiarchal Law of Beroia*, «Ἀρχαία Μακεδονία, Π», 139-149.

2. Βλ. Δ. Κανατσούλη, ὁ.π., 58-63.

3. Π. Λιούφη, Ἱστορία τῆς Κοζάνης, 32-33=Κ. Σιαμπανοπούλου, Αἰανή, 205-206: «.....ΕΡΟΛΙΟΥΕΥΑΝΟΡ..Ω.. Σ / Σεβαστῆς ἀνδριάντα κατὰ διαθέτην / Διονύσω δηραρίων φ' Γάτος Ἰούλιος / Ζώσιμος ἀπελεύθερος καὶ κληρονόμος / ἀνήθηρες ἔτους πρ' Σεβαστοῦ / τοῦ καὶ ζησ', Ἀρτεμισίων» (ἐπιγραφή τοῦ 148/9 μ.Χ.).

4. Βλ. L. Heuzey, *Le mont Olympe et l'Acarnanie*, ἄρ. 44=Δήμιτσα, Ἡ Μακεδονία, ἄρ. 207=P. Roussel, REG 27 (1914) 455=REG 1930, 369=Ba e e, *De Macedonum sacris*, 192: [«Ἐτους...»]/[μηνὸς Ὑ]περβερε[ε]τα[σ]ο/υ, Βάσσος Ἀν[τ]ι/πάτρον ἐ[λ] / ευθερωθεῖς/ὐπὸ Ἀντιπάτρο[υ]τ[ο]υ/οῦ Ἀλεξάνδρο[υ] / Ἡρακλεῖ Κνω[ι] / (γί)δαμ.

5. Χ. Μακαρόνα, AE 1936, 13=Ἀρβανιτόπουλου, ΠΑΕ 1912, 241=Bull. ἄρ. 1944, 213, ἄρ. 120: α' Ἐτους ἡ' ἀπὸ (:) / Σεβαστοῦ Καίσαρος / Ἡρακλεῖ, Ἡδο/ νῆ Ἀμόντων / ἐλευθερωθεῖσα εὐχαριστήριον.

6. Βλ. Δ. Σαμσάρη, Τὰ ἀνθρωπωνύμια τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας κατὰ τὴ ρωμαϊοκρατία μὲ βάση τὶς ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες, σ. 270.

7. Βλ. Χ. Μακαρόνα, Χρονικὰ Ἀρχαιολογικά, «Μακεδονικὰ» 2 (1941/42) 638, ἄρ. 89=JHS 66 (1946) 113: «Χρόσερος Φιλίππων / ἀντελουργὸς Δι' Ὑφίσ/τω εὐχαριστήριον ὑπ[ε]ρ[ε] / κνήριον ἀνονομάζει / δὲ αὐτῶν ἀμπέ/λων δύο ὄρχων/ς ἐκ τῶν πε/κουλαρίων».

8. Βλ. BCH 1959, 697-700 καὶ Arch. Rep. 1959, 14, ὅπου μερικὴ παρουσίασή τους.

χρόνια μελετήσαμε τις επιγραφές¹:

α) 'Επιγραφή του 262 (:) μ.Χ. σε αδιακόσμητη μαρμάρινη πλάκα που βρίσκεται στο 'Αρχαιολογικό Μουσείο της Κοζάνης (άρ. κατ. 146):

*"Ετους ΑΙΥ, μηνός Δύστ[ρ]ο|υ δι', θεῶν 'Ενοδιά Ζο|είχη
Κλειάρου ἀνε|θόμην 'Αγα[θ]ήμερον|κέ Παράμονον παρ|αμέ-
νουσί μοι τὸν | τῆς ζωῆς χρόνον ὅπη|ρετούντων αὐτῶν |
τῇ θεῶ τὰς ἐθίμας ἡμέ|ρας· |τούτων οὐδ' δισχυροῦ|σι
οὔτε μου κληρο|νόμος οὔτε δανι|στῆς (sic)· εἰ δέ τις
π[ε]ι|ράσ[ε]ι, δίδωσι πρός|τι|μον' |ιερω τῷ ταμ(ε)ίω|
δηράρια ἔντεκα|----Α----|---εὔτυχῶς--|-----|ἐπιμελο-
μένου [το]|ῦ 'Αγάθωνος.*

β) 'Επιγραφή του 275 μ.Χ. σε αδιακόσμητη πλάκα που βρίσκεται στο 'Αρχαιολογικό Μουσείο της Κοζάνης (άρ. κατ. 147):

*"Ετους τρίτου εἰ|κοστοῦ τετρα|κοσιοστοῦ· Αὐ|ρηλία... ἐχ|αρι-
σόμεθ' 'Εν|οδία κορ|άσιον ΤΑ|C ΑΘΕΑΤΕ.Τ...! ΔΙΟΜΑΥΤΗ ΚΙΠ|ῶ| ἔτος
ἐν ἡν π[α]|ρ|έδωκα τῇ|τρισι τοῦ Δί|ου μηνός ΤΗΠ|ΟΚΥ ΤΙΕΑΝΙΕ|ΚΑΤΟ.
ΗΑΝΙ|ΑΡ.ΤΙΣ. ΤΟΥ|Ἐὔτυχια|νοῦ πεντεκ|εδεκάτη ΑΡΙ|ΑΝΤΙΡΗΤΩ|Ε
εὔτυχῶς.*

γ) 'Επιγραφή του 275 μ.Χ. χαραγμένη στην ίδια πλάκα με την προηγούμενη:

*"Ετους|γ'νοῦ|Αὐρη|λία Ζο|είχη|η χαρ|ίζομ|ε (sic) θεῶν 'Ενο|δία π|εδάριον
ὀνόμ|ατι 'Α|νοῦκι|ν' παρ|εδώ|κατο|υ Δίου μη|ρός|ς.*

'Από τις επιγραφές αυτές μαθαίνουμε ότι οι δούλοι στη Δυτική Μακεδονία ονομάζονταν, όπως και σε άλλα μέρη της Μακεδονίας, *παιδάρια* και *κοράσια*². 'Εξαιρετικά ενδιαφέροντα όμως είναι τα στοιχεία που δίνουν οι επιγραφές σχετικά με τον τρόπο ἀπελευθέρωσης των δούλων. 'Ετσι, παρατηρεῖ κανείς ότι και στις τρεις επιγραφές ἡ ἀπελευθέρωση των δούλων γίνεται με τὴν ἀφιέρωσή τους στη θεὰ 'Ενοδία³, προστάτισσα των δούλων

1. 'Οφείλω κι ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ νὰ εὐχαριστήσω θερμὰ τὸν καθηγητὴ κ. Φ. Πέτσα, προϊστάμενο τότε τοῦ Τμήματος 'Αρχαιολογικῶν 'Ερευνῶν τῆς ΕΜΣ, καθὼς και τὴν 'Εφορο 'Αρχαιοτήτων κ. Μ. Σιγανίδου-Καραμανώλη, ποὺ μοῦ ἔδωσαν τὴν ἄδεια νὰ μελετήσω τὶς ἐπιγραφές.

2. Πρβ. Δ. Κανατσούλη, 'Η μακεδονικὴ πόλις, «Μακεδονικά» 4 (1955/60) 257, σμμ. 5, ὅπου καὶ οἱ ἄλλες ὀνομασίες τοῦ δούλου στὴ Μακεδονία.

3. Σχετικὰ μετὴ θεὰ αὐτὴ, βλ. Δ. Σαμάρη, 'Απὸ τὸ μελλοντικὸ Σύνταγμα (Corpus) ἀρχαίων ἐπιγραφῶν τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας. Οἱ ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες σχετικὰ μετὶς λατρεῖες τριῶν θεοτήτων (Δία, 'Ηρακλῆ καὶ 'Ενοδίας) στὴν 'Ελαμιώτιδα καὶ 'Εορδαία

στην περιοχή αυτή¹. Ο θρησκευτικός αυτός τύπος άπελευθέρωσης, γνωστός κι από άλλες περιοχές του έλληνικού κόσμου (ιδίως από τη Βοιωτία και Φωκίδα)², είναι ο μοναδικός που χρησιμοποιείται στη Μακεδονία³, όπως δείχνουν οι άπελευθερωτικές πράξεις που βρέθηκαν ως τώρα στη Βέροια, Έδεσσα, Νάουσα, Λευκόπετρα, Άραβησσό κλ.⁴

Είναι πολύ πιθανό ότι οι Μακεδόνες προτιμούσαν τον τύπο αυτόν άπελευθέρωσης, γιατί είχε μακράιωνη παράδοση και επιπλέον εξασφάλιζε μεγαλύτερες έγγυήσεις στους άπελευθερωμένους δούλους, που είχαν την προστασία του ίερατείου τής θεότητας, στην όποια άφιερώνονταν εικονικά από τους κυρίους τους⁵. Έξάλλου άρκετές φορές την έλευθερία τους την έγγυούδνταν και οι διάφορες ποινικές ρήτρες που όρίζονταν στις άπελευθερωτικές πράξεις από τους άπελευθερωτές. Έτσι, βλέπουμε ότι στην πρώτη άπελευθερωτική πράξη τής Έξοχής όρίζεται ή πληρωμή πρόστιμου στο ίερό ταμείο για τους δανειστής ή τους κληρονόμους που θά τολμούσαν άργότερα νά άπειλήσουν την έλευθερία των άπελευθερωμένων δούλων.

Σχετικά με το χρόνο άπελευθέρωσης, παρατηρεί κανείς ότι στην πρώτη άπελευθερωτική πράξη τής Έξοχής οι δούλοι είχαν την ύποχρέωση να παραμείνουν κοντά στον άπελευθερωτή κύριο τους ως το θάνατό του και συγχρόνως νά ύπηρετούν τη θεά κατά τις μέρες που γίνονταν γιορτές στο ίερό της («τάς έθίμους ήμέρας»). Πρόκειται έδω για το γνωστό τύπο άπελευθέρωσης που λέγεται «παραμονή»⁶, από όπου πολλές φορές οι δούλοι που άποχτούσαν την έλευθερία τους με αυτό τον τρόπο έπαιρναν το χαρακτη-

---

κατά την περίοδο τής ρωμαιοκρατίας (Άνακοίνωση στο «Γ' Συμπόσιο Ιστορίας-Λαογραφίας-Γλωσσολογίας Δυτικομακεδονικού χώρου», Θεσσαλονίκη, Άπρίλης 1982).

1. Σύμφωνα με τις έπιγραφικές μαρτυρίες, στην Κεντρική Μακεδονία οι δούλοι άφιερώνονταν στη *Μητέρα των Θεών* ή στην *Άνείητο Μά* (Έδεσσα), στη *Συρία Παρθένο* ή στην *Άργότερα Άρτεμη* (Βέροια, Άραβησσός), στη *Γαζωρία Άρτεμη* (Ημαθία), στη *Μητέρα Θεών Αδόχθονα* (Λευκόπετρα) κλ.

2. Για τον τύπο αυτό βλ. P. Foucart, στο *Daremberg-Saglio, Dictionnaire des antiquités*, I, 302-303, στη λ. «apeleutheroi». A. Calderini, *La manomissione e la condizione dei liberti in Grecia*, Milano 1908, 96 κ.έ.

3. Από όλες τις μακεδονικές άπελευθερωτικές πράξεις μιά μόνο δέν συντάχθηκε σύμφωνα με τον τύπο αυτό, βλ. BSA 41 (1940/45) 113-114, άρ. 25.

4. Βλ. Δημιτσια, «Η Μακεδονία, άρ. 3, 126. Μ. Άνδρόνικου, Άρχαία έπιγραφαι Βεροίας, Θεσσαλονίκη 1950, 7 κ.έ. Φ. Πέτσα, Πολυστήμαντες άπελευθερωτικές έπιγραφές, «Μακεδονικόν Ήμερολόγιον Σφενδόνη», 1977, 133-140.

5. Βλ. P. Foucart, ό.π.

6. Για τον τύπο αυτόν βλ. P. Foucart, ό.π., 304. P. Koschaker, *Über einige griech. Rechtsurkunden aus den Ö. Randgebieten des Hellenismus*, 1931. B. Adams, *Paramoné und verwandte Texte*, 1964. A. Babacos, *Actes d'aliénation en commun et autres phénomènes apparentés d'après le droit de la Thessalie antique*, Thessalonique 1966, 76-85. J. Herrmann, «Revue Intern. des Droits de l'Antiquité» 10 (1963) 151 κ.έ.

ριστικό όνομα *Παράνομος*. Ἡ συχνή μνεία τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ στίς ἐπιγραφές τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας¹ δείχνει ὅτι ὁ τύπος αὐτὸς ἀπελευθέρωσης ἦταν ἄρκετὰ διαδομένος στὴν περιοχὴ αὐτή. Στίς ἄλλες δύο ἀπελευθερωτικὲς πράξεις τῆς Ἐξοχῆς, ὅπου δὲν ὀρίζεται τέτοιος ὄρος παραμονῆς, εἶναι εὐνόητο ὅτι οἱ δοῦλοι ἦταν ἐλεύθεροι ἀπὸ τὴ στιγμή τῆς «στηλογράφησης» τῆς πράξης, χωρὶς νὰ ἔχουν καμιὰ νομικὴ ὑποχρέωση ἀπέναντι στὸν κύριό τους. Δὲν ξέρομε μόνο ἂν εἶχαν ὑποχρεώσεις καὶ ποιὲς ἦταν αὐτὲς ἀπέναντι στὴ θεά. Τὸ πιὸ πιθανὸ εἶναι νὰ μὴν εἶχαν καμιὰ ὑποχρέωση, γιατί ἡ ἀφιέρωση στὴ θεά ἦταν συμβολικὴ· στὴν πραγματικότητά οἱ δοῦλοι πλήρωναν στὸν κύριό τους ἓνα ποσὸ γιὰ τὴν ἐξαγορὰ τῆς ἐλευθερίας τους, τὸ ὅποιο ὅμως δὲν ἀναγράφεται στὴν ἀπελευθερωτικὴ πράξη ἐξαιτίας τοῦ ἱεροῦ χαρακτήρα της καὶ γιατί θὰ ἐρχόταν σὲ ἀντίφαση μὲ τίς τυπικὲς φράσεις *ἀνεθόμην, ἐχαρισόμην καὶ χαρίζομαι*².

Οἱ δοῦλοι, μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσή τους, διατηροῦσαν συνήθως στενὲς σχέσεις μὲ τούς πρώην κυρίους τους. Γιατί, καθὼς δὲν εἶχαν πολιτικὰ δικαιώματα, ἐκπροσωποῦνταν ἐνώπιον τῆς πολιτείας ἀπὸ τούς πρώην κυρίους τους (τούς «πάτρωνες»)³. Γιὰ τίς σχέσεις ἀπελευθέρων-κυρίων διαφωτιστικὰ στοιχεῖα μᾶς δίνει μιὰ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Ἄνω Κώμη⁴, στὴν ὁποία ὁ ἀπελεύθερος ἐμφανίζεται ὡς κληρονόμος τῆς περιουσίας τῆς πρώην κυρία του καὶ ὡς ἐκτελεστὴς τῆς διαθήκης της.

Τέλος, ἀπὸ τίς ἀπελευθερωτικὲς πράξεις τῆς Ἐξοχῆς, καθὼς κι ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή τῆς Κοζάνης, ἀντλεῖ κανεὶς πολὺτιμα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἐθνικότητα τῶν δούλων καὶ γιὰ τὸ ρόλο τους στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας. Ἔτσι, ἀπὸ τὸ χαρακτηριστικὸ αἰγυπτιακὸ ὄνομα Ἀνούκιν⁵, καθὼς κι ἀπὸ τὴ θεσσαλικὴ καταγωγὴ τῆς θεᾶς Ἐνοδίας, προστάτισσας τῶν δούλων, προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἀνάμεσα στοὺς δούλους τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας ὑπῆρχε ἓνα ποσοστὸ ἀπὸ Θεσσαλοὺς καὶ Αἰγύπτιους. Ἐξἄλλου, τὸ πρόβλημα τῆς ἐθνικότητος τῶν δούλων διαφωτίζεται ἄρκετὰ κι ἀπὸ τὴν παρουσία θρακικῶν καὶ ἀνατολικῶν ἀνθρωπωνυμῶν στίς ἐπιγραφές⁶, τὰ ὅποια μαρτυροῦν τὴν ὑπαρξὴ Θρακῶν καὶ Μικρασιατῶν δούλων. Δυστυχῶς ὅμως εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑπολογιστεῖ στατιστικὰ, ἔστω καὶ κατὰ προσέγγιση, ἡ ἀριθμητικὴ ἀναλογία τῶν δούλων κάθε ἐθνικότητος.

1. Βλ. Δ. Σ α μ σ ἄ ρ η, Τὰ ἀνθρωπωνύμια τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας κατά τὴ ρωμαιοκρατία μὲ βάση τίς ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες, σ. 270.

2. Βλ. πιὸ πάνω τίς ἀπελευθερωτικὲς πράξεις τῆς Ἐξοχῆς.

3. Βλ. Δ. Κ α ν α τ σ ο ὄ λ η, ὅ.π., 255-256.

4. Βλ. πιὸ πάνω, σ. 302, σημ. 3.

5. Βλ. πιὸ πάνω τὴν τρίτὴ ἀπελευθερωτικὴ πράξη τῆς Ἐξοχῆς.

6. Βλ. Δ. Σ α μ σ ἄ ρ η, ὅ.π., σ. 263.

Σχετικά πάλι με τὸν οικονομικὸ ρόλο τους, φαίνεται ὅτι οἱ δοῦλοι **χρη-**σιμοποιούνταν τόσο στὶς οἰκιακὲς ὅσο καὶ στὶς ἀγροτικὲς ἐργασίες. Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ τὴ μνεία γυναικῶν δούλων («κοράσια») στὶς ἐπιγραφὲς τῆς Ἐξοχῆς, καθὼς κι ἀπὸ τὴ μνεία δούλου ἀμπελουργοῦ στὴν ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ τῆς Κοζάνης¹. Ἐλλωστε δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι σύμπτωση τὸ ὅτι καὶ οἱ τέσσερις ἐπιγραφὲς ποὺ ἀναφέρουν δούλους βρέθηκαν στὸ πιὸ πεδινὸ μέρος τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, ποὺ εὐνοοῦσε τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας.

3) *Δημόσιοι ἀγῶνες*. Σχετικὰ με τὸ θεσμὸ αὐτό, ποὺ ἦταν τόσο διαδομένος στὴν ὑπόλοιπη Μακεδονία, γιὰ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία δὲ διαθέτουμε, ὡς τὴ στιγμὴ αὐτὴ, καμιά ἄμεση ἐπιγραφικὴ μαρτυρία. Ἀκόμη κι αὐτὴ ἢ ὑπαρξὴ του μαρτυρεῖται ἔμμεσα μόνον ἀπὸ ἐπιγραφὴ τοῦ Ἄργου τοῦ Ὀρεστικοῦ², ποὺ ἀναφέρει τὸ θεσμὸ τοῦ ἀγωνοθέτη.

4) *Θρησκευτικὲς γιορτὲς*. Ἡ μοναδικὴ ἐπιγραφικὴ μαρτυρία ποὺ ἔχουμε ὡς τώρα γιὰ τὴν τέλεση θρησκευτικῶν γιορτῶν στὴ Δυτικὴ Μακεδονία προέρχεται ἀπὸ ἀπελευθερωτικὴ πράξη τῆς Ἐξοχῆς³. Ἡ ἐπιγραφὴ μνημονεύει «τὰς ἐθίμους ἡμέρας» (= τὶς γιορτάσιμες μέρες) τῆς θεᾶς Ἐνοδίας, κατὰ τὶς ὁποῖες ὄφειλαν οἱ ἀπελευθερωμένοι δοῦλοι νὰ προσφέρουν τὶς ὑπηρεσίες τους στὸ ἱερὸ τῆς θεᾶς.

1. Βλ. πιὸ πάνω, σ. 302, σημ. 7.

2. Βλ. πιὸ πάνω, σ. 295, σημ. 2.

3. Βλ. πιὸ πάνω τὴν πρώτη ἀπελευθερωτικὴ πράξη τῆς Ἐξοχῆς.

RÉSUMÉ

Dimitrios C. Samsaris, Les témoignages épigraphiques pour les institutions de la Macédoine Occidentale à l'époque romaine.

Le matériel épigraphique ramassé pour le Corpus des inscriptions anciennes de la Macédoine Occidentale, qu'on prépare au Centre de Recherches Archéologiques de la Société d'Études Macédoniennes, fournit des renseignements précieuses concernant les institutions macédoniennes. Pour faciliter la recherche historique, l'auteur donne dans le présent article ces témoignages épigraphiques pour les institutions de la Macédoine Occidentale à l'époque romaine. Les institutions, attestées par l'épigraphie, sont politiques, religieuses et sociales.

Les institutions politiques: 1) Les κοινὰ des Orestes et des Elimiotés mentionnés sur des inscriptions d'Argos Oresticon (I^e s.ap. J.C.), de Vattyna (près du village actuel de Kranochori) (IIeme s.ap. J.C.). 2) L'assemblée du peuple (ἐκκλησία τοῦ δήμου) sur des inscriptions trouvées à Vattyna et à la ville actuelle de Kozani. 3) Les politarques (πολιτάρχαι) sur des inscriptions (IIeme s. ap. J.C.) de Vattyna et de Lyca. 4) L'ambassade (πρεσβεία) sur le décret de Vattyna (IIe s.ap. J.C.). 5) Les magistrats du gymnase (ἄρχων γυμνασίου, ἐφήβαρχος).

Les institutions religieuses: 1) Les ἀρχιερεῖς mentionnés sur des inscriptions de Lyca (IIeme s.ap. J.C.) et de Velvendos (IIIeme s.ap. J.C.). 2-4) Les institutions de μακεδονιάρχης, ἱεροφάντης πρεσβυτάρχης τῶν Ὀλυμπίων sur l'inscription de Velvendos (IIIeme s.ap. J.C.). Ces institutions concernent le κοινόν τῶν Μακεδόνων siégé à Véroia. 5) Les ἐπιμεληταὶ ἱερῶν sur des inscriptions d'Aeané et d'Exoché.

Les institutions sociales: 1) L'éphèbie (ἐφηβεία) connue par une liste des éphèbes (146/7 ap. J.C.) trouvée près du village actuel de Sisani. Sur la liste figurent les noms de 22 éphèbes, dont les 21 portent des noms grecs ou romains et l'un éphèbe le nom sémitique Σαμβαθίων. La liste présente un intérêt particulier pour l'étude des phénomènes de la romanisation et de l'hellénisation anthroponymique de la population étrangère de cette région. 2) L'esclavage (δουλεία) connue par trois actes d'affranchissements (IIIeme s. ap. J.C.) trouvés près du village actuel d'Exoché (dép. de Kozani) où il

existait un sanctuaire de la déesse Ἐβοδία. L'affranchissement se fait par consécration des esclaves à la déesse Ἐβοδία; c'est le type religieux d'affranchissement si répandu en Macédoine. Les inscriptions en question fournissent des renseignements sur les rapports entre les libérateurs et les esclaves et aussi sur la nationalité des esclaves et sur leur rôle dans la vie économique de cette région. 3) Les concours publics (δημόσιοι ἀγῶνες) et 4) Les fêtes religieuses (ἑθμοὶ ἡμέραι) mentionnées sur un acte d'affranchissement d'Exoché.